

## ПЕРАКЛЮЧЭННЕ КОДАЎ ЯК АСАБЛІВАСЦЬ ДВУХМОЎНАЙ КАМУНІКАЦЫІ БЕЛАРУСКАЙ МОЛАДЗІ

У. В. Лянкевіч, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

У Беларусі, дзе ў грамадстве функцыянуе некалькі моўных кодаў, у пэўных камунікатыўных сітуацыях білінгвы сутыкаюцца з рознымі асноўнымі мовамі. Непасрэднае выкарыстанне камунікантамі беларускай і рускай моў падчас адной размовы, то бок узаемадзеянне моў, выклікае шэраг адметных моўных з'яў і ўплывае на паводзіны ўдзельнікаў зносін. Калі два чалавекі размаўляюць між сабой, то для дасягнення паспяховай камунікацыі яны маюць схільнасць прыпадабняцца адно да аднаго ў жэстах, сіле голасу, дыкцыі, інтанацыях, расстаноўцы паўз, тэмпе маўлення, вымаўленні і мовах наогул. Грунтоўна гэтай праблемай займаўся амерыканскі лінгвіст Г. Джэйлс разам са сваімі калегамі – сацыяльнымі псіхолагамі. На аснове моўнага матэрыялу імі была распрацавана тэорыя акамадацыі, якая ставіць за мэту патлумачыць, чаму моўцы ў прысутнасці іншых змяняюць сваё маўленне і наколькі глыбокімі могуць быць гэтыя змены [2, с. 2]. Першапачаткова хутчэй сацыяльна-псіхалагічная тэорыя сур'эзна паўплывала на сацыялінгвістыку, і цяпер праблема маўленчай акамадацыі займае значнае месца ў ёй.

Калі моўца А ўступае ў кантакт з моўцам В, то А можа выбраць адну са стратэгіяў паводзін: 1) падладжвацца (акамадаваць), 2) не падладжвацца (не акамадаваць), 3) дыстанцыявацца (пра жаданне па той ці іншай прычыне адмежавацца ад суразмоўцы пісаў Бургіс [1]) ад В. Калі А вырашае з пэўных прычын падладжвацца ў працэсе зносін пад В, то, згодна з тэорыяй акамадацыі, ён можа гэта рабіць з дапамогай экстралінгвістычных (рухі цела, дыстанцыя пры кантакце, погляд, кантакт вачыма) і ўласна лінгвістычных сродкаў. Калі А і В – носьбіты розных моўных кодаў, то А можа выкарыстаць маўленчую акамадацыю на розных моўных узроўнях (лексічным, марфалагічным, фанетычным) або цалкам пераклучыцца на моўны код В у выпадку, калі валодае ім.

Такім чынам, маўленчая акамадацыя, жаданне моўцы наблізіць сваё маўленне да маўлення суразмоўцы, пры двухмоўнай камунікацыі можа праявіцца ў найвышэйшай ступені – пераклучэнні на моўны код суразмоўцы. Пад пераклучэннем кодаў (далей – ПК) мы разумеем пераход моўцы ў працэсе камунікацыі з адной мовы на іншую.

Для назірання за моўнымі паводзінамі білінгваў у Беларусі намі было здзейснена 5 запісаў размоў мінскай моладзі з розным моўным рэпертуарам. Працягласць запісаў, якія рабіліся на лічбавы дыктафон адным з удзельнікаў камунікацыі, складае каля 8 гадзін. Сабраны матэрыял адлюстроўвае прыцельскія размовы на разнастайныя тэмы паміж інфармантамі, якія досыць добра ведаюць адно аднаго. Усяго запісана 19 чалавек, але не ўсе яны актыўна ўключаюцца ў гутаркі. Узростава

характарыстыка не з'яўляецца рэлевантнай для гэтага даследавання, бо ўсіх інфармантаў можна аднесці да адной узроставай групы – маладыя людзі ад 20 да 28 гадоў. У першую чаргу ў запісах нас цікавіла з'ява кодавага пераключэння, аднак у агульную статыстыку ўвайшлі толькі тыя выпадкі, якія з высокай доляй імавернасці можна разглядаць як ПК, а не іншыя вынікі ўзаемадзеяння моў (напрыклад, інтэрферэнцыя, запазычванне). Усяго мы разглядалі 159 выпадкаў ПК.

На выбар той ці іншай стратэгіі паводзін у двухмоўнай камунікацыйнай сітуацыі можа ўплываць моўная біяграфія канкрэтнага інфарманта. Таму, акрамя запісаў, мы праанкетавалі запісаных намі інфармантаў. Анкета ўтрымлівала пытанні, якія дапамагаюць высветліць, як самі інфарманты ацэньваюць свае моўныя паводзіны ў білінгвістычным грамадстве, а таксама як яны размяркоўваюць выкарыстанне беларускай і рускай моў у розных сферах жыцця. Далей пры патрэбе вытлумачыць тыя ці іншыя паводзіны моўцаў мы сярод іншага базаваліся на звестках анкет. Так, у дачыненні да інфармантаў, якія пазначылі асноўнай мовай зносін рускую ці беларускую, мы ўжываем азначэнні “рускамоўны” або “беларускамоўны” адпаведна.

Некаторыя пытанні прапанаванай намі анкеты былі складзены з мэтай выявіць, наколькі самі інфарманты ўсведамляюць свае моўныя паводзіны, у прыватнасці тое, што ў працэсе камунікацыі яны могуць пераключаць коды, падладжвацца пад суразмоўцу і г. д. Амаль усе рэспандэнты сваімі адказамі паказалі, што даволі добра (наколькі гэта магчыма на побытавым узроўні) разумеюць, што іх моўныя паводзіны не аднастайныя і залежаць ад розных фактараў. Напрыклад, на пытанне “Ці бываюць выпадкі, калі Вы ў адной і той жа сферы зносін, акрамя асноўнай мовы, выкарыстоўваеце іншую?” большасць анкетаваных адказала станоўча. З усіх магчымых прычын кодавых пераходаў інфарманты ў першую чаргу пазначалі фактар асобы. Пры гэтым некаторыя пісалі, што калі да іх звяртаюцца па-беларуску, то яны таксама адказваюць на гэтай мове, а калі па-руску, то і адказваюць яны па-руску. Падобная стратэгія паводзін адлюстравалася і ў нашых запісах.

Разгледзім паасобныя прычыны ПК.

Фактар адрасата пры ПК. Сярод запісаных намі інфармантаў прысутнічала некалькі асоб, якія карыстаюцца ў паўсядзённым жыцці дзвюма мовамі і па-рознаму размяркоўваюць іх ужыванне. Як адзначалася вышэй, з рускамоўнымі асобамі такія інфарманты гавораць па-руску, з беларускамоўнымі – па-беларуску. У выпадку, калі камунікацыя адбываецца паміж добра знаёмымі людзьмі, ролю стымулу для ПК можа адыгрываць не столькі мова, якая пераважна гучыць або гучала апошняй у палілогу, колькі асоба, на чью рэпліку адказвае, або асоба, да якой звяртаецца такі інфармант. Гэта тлумачыцца тым, што знаёмыя людзі добра ведаюць, на якой мове хто з іх размаўляе і якому коду аддае

перавагу. Так, актыўныя карыстальнікі дзвюх моў, жадаючы звярнуцца да беларускамоўнага, гавораць па-беларуску, а да рускамоўнага – па-руску. Назіранні падчас запісаў дазволілі заўважыць, што актыўны двухмоўны можа памяняць код цягам аднаго выказвання толькі таму, што перавёў позірк з аднаго суразмоўцы на другога.

Тэма гутаркі як прычына ПК. У нашых запісах таксама абазначыліся некаторыя тэмы, якія выклікаюць ПК. Так, размова пра палітыку, грамадскае жыццё можа суправаджацца пераклучэннем на трасянку (змешаны беларуска-рускі код) або рускую мову. Напрыклад, у беларускім маўленні было зафіксавана свядомае ўжыванне наступных выказаў: “*паліцічаскі*”, “*масавыя гулянні*”, “*всякие праздники*”. А абмеркаванне пытанняў прызыву ў войска і праходжання медыцынскай камісіі адным з інфармантаў выклікала пераклучэнні з беларускай на рускую мову і ўжыванне адпаведнай лексікі. Напрыклад, беларускамоўнымі замест слова *прыдатны* (да службы) ужывалася рускае *годен*. Гэта тлумачыцца тым, што ў згаданых сферах грамадскага жыцця, прынамсі ў Мінску, галоўным чынам выкарыстоўваецца руская мова, таму пры размовах на датычныя гэтага тэмы і ўзнікаюць ПК з беларускай на рускую.

Такім чынам, намі была здзейснена спроба аналізу запісаў жывога нефармальнага маўлення беларускай моладзі ў Мінску. Інфарманты з розным моўным рэпертуарам у ходзе камунікацыі змянялі моўныя коды, г. зн. мела месца з’ява кодавага пераклучэння. Мы разгледзелі больш падрабязна адны з самых асноўных прычын пераклучэння кодаў – тэма гутаркі і адрасат.

1. Bourhis, R. Y. The Charter of French Language and cross-cultural communication in Monreal // Conflict and Language Planning in Quebec / Edited by Richard Y. Bourhis. – Clevedon, 1984. – pp. 174 – 204.

2. Trudgill, P. Dialects in contact – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – 174 p.